

תוכנית לימוד לסמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

"מורנו" להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

מכון גבוה
ללימודי היהדות
ירושלים

יסודות ומבוא להלכות תפילה (יחידה 7)

סמיכת גאולה לתפילה בתפילת ערבית מוקדמת

יחידה מספר 7

ביחידה 5 למדנו שלפי רבי יהודה זמן תפילת ערבית מתחיל בפלג המנחה. לכאורה זמן זה קודם לזמן קריאת שמע. ביחידה 6 למדנו על חובת הסמכת הגאולה לתפילה. לפי חלק מן הראשונים שדבריהם הובאו שם סמיכת גאולה לתפילה יונקת את משמעותה מן הרצף של קבלת עול מלכות שמיים בקריאת שמע, משם עיסוק כללי בגאולה, ומיד עמידה בתפילה ובקשה לפניו יתברך. ביחידה הקודמת נגענו על קצה המזלג בתפקידן של ברכות קריאת שמע. הן בעיקר מתפקדות בשני כובעים – א. סובבות את קריאת שמע (כשמן). ב. מכינות לתפילה. ביחידה הקודמת עסקנו בפן השני, כיצד ברכות אלו מכינות לתפילה. ביחידה הבאה נעסוק יותר בפן הראשון, באיזה מובן הן משמשות את מצוות קריאת שמע. טרם נעמיק בזה, עלינו לברר את היחס בין הנלמד ביחידה 5 לנלמד ביחידה 6. אם מתפללים תפילת ערבית בזמן בו עדיין לא ניתן לקיים את מצוות קריאת שמע, האם תהיה בכך פגיעה בסמיכת גאולה לתפילה? בסוף יחידה 5 ראינו שהראב"ד מקשה את הקושיה הזאת על הרמב"ם. ביחידה זו נעסוק בפתרונות הרבים שהציעו הראשונים, ונעמוד על משמעותן.

היחס בין יחידה 5 ויחידה 6 – סמיכת גאולה לתפילת ערבית מוקדמת

ביחידה 5 למדנו את זמני תפילת מנחה וערבית. שם למדנו את דברי הרמב"ם –

רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ג הלכה ז

יש לו להתפלל תפלת ערבית של לילי שבת בערב שבת קודם שתשקע החמה, וכן יתפלל ערבית של מוצאי שבת בשבת, לפי שתפלת ערבית רשות אין מדקדקין בזמנה, ובלבד שיקרא קריאת שמע בזמנה אחר צאת הכוכבים האם הרמב"ם פוסק שאין חובה לסמוך גאולה לתפילה?

רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ז הלכה יח

בתפלת הערב קורא קריאת שמע ומברך לפני ולאחריה, וסומך גאולה לתפלה ומתפלל מעומד ... ואף על פי שמברך השכיבנו אחר גאל ישראל אינה הפסק בין גאולה לתפלה והרי שתיהן כברכה אחת ארוכה הרמב"ם פוסק שיש דרישה לסמוך גאולה לתפילה. אם כך, כיצד מתפללים ערבית מבעוד יום וקוראים שמע מאוחר יותר, הרי אין אפשרות לסמוך גאולה לתפילה בדרך זו!

השגת הראב"ד על רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ג הלכה ז

יש לו להתפלל וכו'. כתב הראב"ד ז"ל אין ראוי לעשות כן אלא לצורך שעה, והלא צריך לסמוך גאולה לתפלה! הראב"ד אומר שאכן בשעת הדחק ניתן לוותר על סמיכת גאולה לתפילה באופן זה, אך לא ראוי לעשות זאת במצב רגיל, שהרי בדרך זו לא ניתן לסמוך גאולה לתפילה! חלק מן הפרשנים מבארים שאין כאן מחלוקת. הרמב"ם כותב שזו אפשרות, הראב"ד אומר שאין לנצל אותה אלא בשעת הדחק, כפי ששמע מהרמב"ם בפרקים בהמשך.

כסף משנה הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ג הלכה ז

אין כאן השגה, שרבינו בהאי פירקא לא נחית אלא לפרושי באיזה זמן מתפלל אדם תפלת הערב ויוצא בה, ולא נחית לפרושי דיני סמיכת גאולה לתפלה

טורי אבן הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ג הלכה ז

מחזורתא כמו שכתב הרב רבנו מנוח, דרבינו מיירי בשעת הדחק דוקא

ניתן להציע ברמב"ם שני כיוונים עקרוניים אחרים. לפני שנעלה אותם, עלינו להעמיק בדברי הרמב"ם. מדוע בעצם אי אפשר לברך את ברכת גאל ישראל ולעמוד להתפלל, וכך לסמוך גאולה לתפילה? למדנו לעיל שלפי חלק מהשיטות קריאת שמע היא חלק מסמיכת גאולה לתפילה. יתכן והראב"ד סובר כי ללא קריאת שמע (המחייבת!), אין משמעות לסמיכת גאולה לתפילה. כיוון אפשרי אחר הוא שברכות קריאת שמע, כשם כן הם. ללא קריאת שמע, אין אפשרות לברך את ברכותיה. לפני הגיע זמן קריאת שמע, אין אפשרות לקרוא קריאת שמע, ממילא אין אפשרות לברך את ברכותיה, וממילא אין אפשרות לסמוך גאולה לתפילה. זה מעלה שאלה יסודית שלא שאלנו – כאשר מתפללים ערבית מבעוד יום, מהו סדר התפילה? הרמב"ם אומר שמתפלל את העמידה וקורא קריאת שמע מאוחר יותר. כאמור, לכאורה הרמב"ם אינו חולק על דבריו. האם המשמעות היא שתפילת ערבית לפני השקיעה היא תפילת העמידה בלבד, וקריאת שמע נאמרת בברכותיה מאוחר יותר?

עלינו לברר מהו סדר אמירת קריאת שמע וברכותיה כאשר מתפללים ערבית לפני השקיעה. מצאנו למעלה מ-10 שיטות (!!!). נציג כאן את השיטות המרכזיות.

יש לציין ששאלה זו הייתה שאלה מעשית ביותר במשך רוב הדורות. בעולם העתיק, השילוב של חוסר שיטור ראוי ואנטישמיות מחד, וחוסר יכולת לספק תאורה מאידך, הפכו את התפילה בבית הכנסת אחרי צאת הכוכבים למצב קרוב לבלתי אפשרי. בירושלמי מובאת ברייתא האומרת שקריאת שמע שקוראים בדרך כלל בבית הכנסת נועדה לעמוד לתפילה מתוך דברי תורה, ואין יוצאים בה ידי חובת קריאת שמע –

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת ברכות פרק א הלכה א

תני: הקורא קודם לכן לא יצא ידי חובתו. אם כן למה קורין אותה בבית הכנסת? אמר רבי יוסי: אין קורין אותה בבית הכנסת בשביל לצאת ידי חובתו, אלא כדי לעמוד בתפילה מתוך דבר של תורה

כאמור, הרמב"ם אומר שיש להשלים את קריאת שמע מאוחר יותר. אך הרמב"ם אינו מבאר מתי מברך את ברכות קריאת שמע.

א. רש"י – מתפלל ערבית כסדרה, וקורא קריאת שמע בלבד בזמנה

רש"י הולך בדרך זו, ואומר שאין צורך אלא לחזור ולקרוא את הפרשה הראשונה של קריאת שמע בזמנה –

רש"י מסכת ברכות דף ב עמוד א (ד"ה 'עד סוף')

לפיכך, חובה עלינו לקרותה משתחשך, ובקריאת פרשה ראשונה שאדם קורא על מטתו – יצא

העלנו מספר ספקות לעיל. נפרט את יחסו של רש"י לכל אחד (על פי ביאור חידושי הרי"ם ורשימות שיעורים של הגרי"ד) –

סדר תפילת ערבית לפני השקיעה – היא כסדר תפילתה תמיד. קורא קריאת שמע בברכותיה, ועומד לתפילה. נראה שרש"י מבחין בין החובה מן התורה לקרוא קריאת שמע, לבין סדר תפילת ערבית, הכולל את סמיכת הגאולה לתפילה, במסגרת תקנת חז"ל לקרוא קריאת שמע וברכותיה לפני העמידה. כל זאת נעשה לפני השקיעה. מצוות קריאת שמע מן התורה נעשית בזמנה, מאוחר יותר, על מיטתו.

מתברר שרש"י סובר שעצם מצוות קריאת שמע דאורייתא היא קריאת הפרשה הראשונה בלבד (ראה בהרחבה ליחידה 2).

לכאורה לפי רש"י יש בכך סמיכת גאולה לתפילה. ברכת "גאל ישראל" סמוכה לתפילת העמידה (יתכן וגם לפי ההבנה שקריאת שמע וקבלת עול מלכות שמיים היא חלק מסמיכת גאולה לתפילה).

למדנו ביחידה #2 שיש מחלוקת כמה פרשיות מקריאת שמע חיוב קריאתה הוא מדאורייתא לפי הרמב"ם. כך, כך או כך, יתכן והרמב"ם חולק על הראב"ד, וסובר עקרונית כרש"י. כלומר, לשיטתו אין ויתור על סמיכת גאולה לתפילה, מפני שהוא רק דורש שיקרא קריאת שמע אחרי צאת הכוכבים. גם אם הכוונה היא לחזרה על שלושת הפרשיות, מבחינת סדר התפילה וסמיכת גאולה לתפילה, יתכן והרמב"ם סובר כרש"י.

יש לציין שבראשונים עולה הבנה הפוכה לזו – ספר אור זרוע חלק א - הלכות קריאת שמע סימן א

פליגי רבי יוחנן ורבי יהושע בן לוי, דאמר רבי יוחנן: איזהו בן עולם הבא? זה הסומך גאולה לתפילה, ורבי יהושע בן לוי אומר: תפלות באמצע תקנום, והלכה כרבי יהושע בן לוי ... דעיקר קריאת שמע היינו ההיא דעל המטה, כדתניא בירושלמי כמו שפירש רבינו שלמה זצ"ל בירושלמי נאמר שקריאת שמע לפני שמונה עשרה נועדה לעמוד בתפילה מתוך דברי תורה. האור זרוע מבין שהמשמעות היא ש"תפילות באמצע תקנום". הדבר הראשון והאחרון בסדר יומו של האדם זו מצוות קריאת שמע, ובין הקריאות הללו יש להתפלל את כל התפילות. אם כך, קריאת שמע שעל המיטה בה מקיימים מצוות קריאת שמע, וקריאת שמע שבתפילה נועדה רק לעמוד בתפילה מתוך דברי תורה. יש לכך משמעות נוספת. אם אין הלכה כרבי יוחנן, הרי שאין עניין לסמוך את הגאולה לתפילת ערבית!

ב. הגאונים – מתפלל תפילת עמידה בלבד, וקורא את קריאת שמע בברכותיה מאוחר יותר

תשובות הגאונים החדשות - עמנואל (אופק) סימן צג

שאלתו: ציבורא דמצלו תפילת ערבית וקארו קריאת שמע קודם צאת הכוכבים, ולא יכיל איניש לעכוּבניהון ולא לאחוריהון, דבעונות כמה קהלות אקלו על נפשיהון בכך, ומצלו קודם יציאת הכוכבים, אי זה עדיף: ליצלי איניש בהדי ציבורא שמנה עשר, משום ברב עם הדרת מלך, ושבוך קריאת שמע וברכות שלפניה ושל אחריה עד צאת הכוכבים, או לעכוּב עד צאת הכוכבים, ומתפלל ביחיד, דסמיך גאולה לתפילה כדרי יוחנן?

כפי שצינו לעיל, בימי קדם, ברוב תפוצות ישראל, האפשרות לצאת אחרי צאת הכוכבים לא נחשבה התנהלות סבירה (בלשון המעטה). לציבור היה מאוד ברור שהתפילה תתקיים לפני צאת הכוכבים. שאלת תלמידי החכמים היא מהי הדרך הנכונה לנהוג במציאות שכזו?

הכין חזינא, דבארץ ישראל הכין קא עבדין: מצלו תפלה של ערבית בהדי צבורא ובתר הכי לזמן קרית שמע קארו עם הברכות שלפניה ושל אחריה ולא איכפת להון למיסמך גאולה בתפלה לערבית, ואנחנא הכין חזינא דקרית שמע בעונתה טפי עדיף, וסימן לדבר צאת הכוכבים דאורייתא, וטפי עדיפא מלמיסמך גאלה לתפלה היכא דלא אפשר

שני עקרונות עומדים כאן – א. תפילת העמידה עם הציבור. ב. קריאת שמע בברכותיה בזמנה. לכן ההוראה היא להתפלל את תפילת העמידה עם הציבור, ואחרי צאת הכוכבים לקרוא קריאת שמע בברכותיה. יש בכך ויתור על סמיכת גאולה לתפילה, אך עדיף לוותר על זה מאשר לוותר על תפילה במניין. רש"י מורה להסמיך את הגאולה לתפילה, מפני שאינו רואה בעיה בברכות קריאת שמע בנפרד מקריאת שמע בה הוא מקיים את מצוותו. מסתבר, אם כך, שזו המחלוקת המרכזית בין רש"י ובין הגאונים – האם ברכות קריאת שמע הן הקדמה לתפילת העמידה, ובדרך כלל כוללות את קיום מצוות קריאת שמע (אך לא בהכרח!), או שהן הברכות הסובבות את קריאת שמע, שנכון להסמיכן לתפילה (אך לא בהכרח!).

נשוב לדברי הראב"ד – הראב"ד אומר שבתפילת ערבית לפני פלג המנחה יש ויתור על סמיכת גאולה לתפילה. מסתבר שכוונתו היא לפסוק כדברי הגאונים. הרמב"ם אינו מבאר כיצד נכון להתפלל ערבית לפני פלג המנחה.

לפני שנמשיך את פריסת השיטות – נשים לב למשתנים העולים לדיון בין הראשונים –

- א. קריאת שמע לפני צאת הכוכבים – מוסכם על הראשונים עד כה שאינו יוצא בה ידי חובה. בירושלמי נאמר שיש לקרוא אותה בכדי לעמוד בתפילה מתוך דברי תורה.
- ב. ברכות קריאת שמע לפני צאת הכוכבים - רש"י אומר שיברכם בסמוך לתפילה. הגאונים אומרים שלא יברכם לפני העמידה, אלא אחרי צאת הכוכבים. בשורש נקודה זו עומד המתח בין הרצון לסמוך גאולה לתפילה, לבין השאלה אם ניתן לברך את ברכות קריאת שמע בנפרד ממצוות קריאת שמע.
- ג. קריאת שמע שאחרי צאת הכוכבים – הגאונים אומרים שיקרא קריאת שמע כתקנתה אחרי צאת הכוכבים. רש"י אומר שישתפק בקריאת שמע שעל המיטה (למרות שקורא רק את הפרשה הראשונה).

ג. גאונים לחומרה – יתפלל את תפילתו הראשונה בתורת נדבה

הגאונים מציעים דרך להחמיר בעניין ברכת ברכות קריאת שמע לפני צאת הכוכבים (עניין ב' לעיל) –

תשובות הגאונים החדשות - עמנואל (אופק) סימן צג ד"ה הכין חזינא

ואי חזי איניש לצלווי ראשונה בהדי ציבורא רשות, ושניה חובה – שפיר דמי

בסוף התשובה, הגאונים מציעים דרך לקיים גם את סמיכת הגאולה לתפילה לחומרה. תר"י מבאר כיצד חומרה זו מתבצעת –

תלמיד רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף א עמוד ב

ומי שירצה להחמיר על עצמו יכול לעשות בדרך אחרת יותר נכונה, שיקרא בבית הכנסת קריאת שמע והברכות בלא חתימה ופתיחה ויתפלל עם הצבור, ואותה התפלה יתפלל על שם נדבה, שהרי אברים ופדרים של עולת נדבה נמי קרבין כל הלילה, ואחר כך בביתו יקרא קריאת שמע אחר יציאת הכוכבים בברכותיה בפתיחות וחתומות, ויתפלל לשם חובה, ובזה יהיה הכל מתוקן

באופן זה נפתר המתח שהוצג לעיל באות ב' בין סמיכת גאולה לתפילה לבין דעת הגאונים שאין לברך את ברכות קריאת שמע בנפרד מקריאת שמע.

יש שני חידושים גדולים בהצעה זו –

1. יש מעלת סמיכת גאולה לתפילה ותפילה במניין למרות שאינו מקיים בכך את חובת תפילת ערבית. היה מקום לחשוב שעדיף להתפלל את התפילה שהוא חייב בה עם הציבור, ולא להפוך את תפילת הציבור לתפילת נדבה, ולהתפלל את תפילת החובה ביחיד. ודאי שתפילת נדבה היא מצווה, וודאי שיש עניין לעמוד בתפילה עם הציבור. אך היינו חושבים שעדיף שתפילה זו תהיה התפילה שחייב בה.

2. סמיכת גאולה לתפילה נעשית כאן ללא שם ומלכות, ואף על פי כן היא נחשבת כסמיכת גאולה לתפילה.¹

הזכרנו לעיל את השאלה אם סמיכת גאולה לתפילה היא רק סמיכת ברכת "גאל ישראל" לתפילת העמידה, או שמא גם קריאת שמע וקבלת עול שמיים כלולה בזה. בהצעה זו, הגאונים קצת כופרים בדרישה הראשונה – מי אמר שסמיכת הגאולה היא דווקא על ידי ברכה בשם ומלכות? מצד שני, יתכן ולשיטתם מרוויחים את הפן השני – סמיכת הגאולה לתפילה כוללת את קריאת שמע (ברם, לא זו בה יוצאים ידי חובה).

ד. תלמיד רבנו יונה – יקרא קריאת שמע בצורה מסודרת אחרי צאת הכוכבים

תר"י מציע מספר אפשרויות ביניים, המתמודדות עם נקודות ב' ו-ג' –

תלמיד רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף א עמוד א

צריך כל אדם להיות נזהר בקריאתה, ושלא יסמוך על הקריאה שקורא על מטתו ... קריאת שמע של חיוב צריך שיאמר אותה בברכה, ושיקרא לפחות ב' פרשיות ראשונות שבהן עול מלכות שמים ועול המצוות, וקריאת שמע שעל מטתו אומר אותה בלא ברכה, ואינו אומר אלא פרשה ראשונה בלבד ... וצריך גם כן שלא להסמך על אותה של בית הכנסת. אלא כך הוא הענין – שבבית הכנסת יקרא קריאת שמע עם ברכותיה ויתפלל, ולא יכוין לצאת ידי חובת קריאת שמע באותה הקריאה, אלא לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה, ויוצא ידי קריאת הברכות. ואחר כך, כשיהיה בביתו, קודם שיאכל אחר יציאת הכוכבים, יקרא אותה, ויתכוין לצאת בה ידי חובה, ויקרא אותה כולה במורא ובכוונת הלב. ואם לא ירצה לקרות אלא השתי פרשיות בלבד סגי ליה בהכי. ואף על פי דאמרין בירושלמי וצריך להזכיר יציאת מצרים בזמנה דמשמע שצריך לומר פרשה שלישית שיש בה יציאת מצרים בשעה שקורא אותה לחובה אפילו הכי כיון שהזכיר יציאת מצרים בברכות בשעה שקורא אותה בבית הכנסת לא מצרכין ליה להזכירה פעם אחרת

בשלב זה, מבחינת עניין ב' – ברכות קריאת שמע לפני צאת הכוכבים, תר"י מסכים עם רש"י. נראה שגם מבחינת מהות סמיכת גאולה לתפילה הוא מסכים עמו, ולכן אומר שאין צורך להזכיר את הגאולה שנית מאוחר יותר. בשלב זה תר"י חולק על רש"י רק בעניין ג' – כיצד נכון לקרוא את קריאת שמע אחרי צאת הכוכבים.

עד כאן, אמנם הצענו מספר אופנים להתמודד עם שאלות ב' ו-ג', ואף תר"י מוסיף כיווני מחשבה אחרים. עתה נעבור לחידוש גדול יותר – לחלוק על א'. עד כה הנחת כל הראשונים היא שלא יוצאים ידי חובת קריאת שמע בקריאת שמע שלפני צאת הכוכבים. הצורך לוותר על דברים אחרים (סמיכת גאולה לתפילה, תפילת החובה בציבור, וכו') נבעה מנקודה זו. מתברר שיש ראשונים החולקים גם על הנחה זו.

¹ הזכרנו לעיל שיש למעלה ממניין שיטות כיצד נכון להתפלל ערבית לפני פלג המנחה. כאמור, אנו מביאים כאן רשימה חלקית מאוד. השיטות האחרות מבוססות בעיקר על קבלת ודחיית הנחות העבודה שאנו מדגישים בדברי הראשונים כאן.

ה. ר"ת – תפילת ערבית = לילה

הרא"ש ור"ת, כל אחד בדרכו, חולקים על רש"י, וסבורים שיוצאים ידי חובת קריאת שמע בזמנה לפני צאת הכוכבים. הרא"ש מביא את דברי ר"ת לפני דבריו –

רא"ש מסכת ברכות פרק א אות א

ופירש ר"ת ז"ל דקריאת שמע של בית הכנסת עיקר. ומה שאנו קורין אותה בעוד יום. דקיימא לן כרבי יהודה דאמר לקמן תפלת המנחה עד פלג המנחה והוא שעה ורביע קודם הלילה. מכאן ואילך הוי לילה לענין תפלת המנחה והוא הדין לענין קריאת שמע

ביחידה #5 נגענו בנקודה זו של ר"ת, אך לא עמדנו על משמעותה. ר"ת מבין שלפי רבי יהודה ניתן להתפלל תפילת ערבית החל מפלג המנחה מכיון שמשעה זו כבר, הלכתית, כבר הגיע הלילה. אם הגיע הלילה, הרי שניתן לקרוא קריאת שמע!

חידוש זה הינו חידוש עצום. לא מצאנו ביחס לאף הלכה אחרת שאחר פלג המנחה נחשב ליום הבא. רבי יהודה אינו סובר כי יש חובה לפרוש ממלאכה לפני פלג המנחה בכניסת השבת. גם לפי רבינו תם, הכוונה היא רק שמבחינת דיני תפילה שעה זו מיוחסת ליום הבא. קריאת שמע בברכותיה כלולה בהלכות התפילה, ולכן ניתן גם לקיים אותה החל מפלג המנחה. הרא"ש מקשה מספר קושיות על דבריו, אך המרכזית (שהרא"ש גם לא מציע לה פתרון) –

ולא נהירא לי מה שהביא רבינו תם ז"ל ראייה מתפלת המנחה שהיא עד פלג המנחה, דתפלות כנגד תמידים תקנום, ותמיד היה קרב והולך עד פלג המנחה. אבל לענין קריאת שמע לאו זמן שכיבה הוא!

נראה שלפי ר"ת, אם ניתן לפסוק כרבי יהודה שניתן להתפלל ערבית מפלג המנחה, הרי שלשיטתו ניתן להתייחס לזמן זה כלילה. תרומת הדשן מציע לכך נפקא מינה נוספת, דוחה את קושיית הרא"ש, ואומר שאין להקפיד נגד שיטתו!

תרומת הדשן סימן קט

יראה דיכול לשמוע קריאת (מגילת אסתר) ויוצא בה מבעוד יום לאחר תפלת ערבית מפלג המנחה ואילך, דהיינו שעה ורביע קודם הלילה. דפסק רבינו תם בריש ברכות דקיימא לן דמזמן ההוא ואילך חשיבא לילה לענין קריאת שמע! ואף על גב דהקפיד התם רחמנא להדיא אזמן שכיבה, ובההוא זימנא לאו זמן שכיבה הוא. מכל מקום נפיק מידי קריאת שמע משום דחשיב לילה. כל שכן לענין קריאת מגילה דליכא קפידיא במידי אי חשבינן ההוא זימנא ללילה שתהא קריאה בזמנה ביי"ד. אף על גב דכמה גדולים פליגי ארבינו תם התם בריש ברכות. הא כתב במרדכי התם בשם ראבי"ה המנהג כוותיה דר"ת, והמחמיר כדברי שאר גאונים נקרא הדיוט אם לא הורגל בשאר פרישות

ו. רא"ש – סומכים על הסוברים כי זמן קריאת שמע קודם לצאת הכוכבים

ונראה לקיים המנהג, שאנו סוברים כשאר התנאים שמקדימין שעת הקריאת שמע לצאת הכוכבים. ואף על גב דלית הלכתא כר' אליעזר לגבי ר' יהושע, ולא כרבי מאיר לגבי רבי יהודה, מכל מקום בתפלה הקלו, וגם מתוך הדחק נהגו כך, לפי שמתקבצין הצבור לתפלת המנחה. ואילו לא היו קורין את שמע ומתפללין תפלת הערב עד צאת הכוכבים היה כל אחד ואחד הולך לביתו, והיה טורח להם להתקבץ לאחר מכאן, ולא היו מתפללים בצבור. לפיכך נהגו העם לקרות שמע ולהתפלל קודם צאת הכוכבים, וסמכו על הני תנאי כדפירשתי

סיכום שיטות הראשונים – כיצד נכון לקרוא קריאת שמע ולברך את ברכותיה כאשר מתפלל לפני פלג המנחה: שיטות אלו מתחלקות לשתי קבוצות:

1. הסוברים שלא יוצאים ידי חובת קריאת שמע לפני צאת הכוכבים:
 - א. גאונים – מתפלל עמידה בציבור בלבד, אחרי צאת הכוכבים קורא קריאת שמע בברכותיה.
 - ב. רש"י – קורא קריאת שמע בברכותיה ומתפלל לפני צאת הכוכבים, וקורא קריאת שמע דאורייתא על מיטתו.
 - ג. תר"י – קורא קריאת שמע בברכותיה ומתפלל לפני צאת הכוכבים, וקורא קריאת שמע אחרי צאת הכוכבים לפני שיאכל.
 - ד. הצעת הגאונים לחומרה – קורא קריאת שמע בברכותיה ללא שם ומלכות, ועמידה בתורת נדבה, ואחרי צאת הכוכבים מתפלל ערבית כסדרה ביחיד.
2. הסוברים כי ניתן לצאת ידי חובת קריאת שמע לפני השקיעה:
 - א. כמובן שלפי הסוברים כך, אין צורך לחזור על קריאת שמע אחרי השקיעה.
 - ה. ר"ת – לפי רבי יהודה, מבחינת הלכות תפילה היום הבא מתחיל החל מפלג המנחה.
 - ו. רא"ש – סומכים על התנאים הסוברים כי זמן קריאת שמע קודם לצאת הכוכבים.

השו"ע והרמ"א פוסקים כדברי תר"י, ומציעים את החומרה של הגאונים כחומרה שאינה מתאימה למי שאינו מוכר כרגיל בחסידות –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות ק"ש ותפלה של ערבית סימן רלה סעיף א

אם הצבור מקדימים לקרות קריאת שמע מבעוד יום, יקרא עמהם קריאת שמע וברכותיה ויתפלל עמהם, וכשיגיע זמן, קורא קריאת שמע בלא ברכות ומיכו לא יחזור ויתפלל כלילה אף על פי שהצבור מקדימים הרבה לפני הלילה, אלא א"כ הוא רגיל בשאר פרישות וחסידות דלו לא מתחזי כיוהרא מה שיחזור ויתפלל

שלוש אפשרויות בשיטת הרמב"ם

פתחנו את היחידה בדברי הרמב"ם –

רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ג הלכה ז

יש לו להתפלל תפלת ערבית של לילי שבת בערב שבת קודם שתשקע החמה, וכן יתפלל ערבית של מוצאי שבת בשבת, לפי שתפלת ערבית רשות אין מדקדקין בזמנה, ובלבד שיקרא קריאת שמע בזמנה אחר צאת הכוכבים

הראב"ד מקשה על דבריו – מדוע הוא אינו חושש לצורך בסמיכת גאולה לתפילה? כפי שלמדנו, חלק מהפרשנים (כסף משנה, טורי אבן) עונים לראב"ד – אתה בהחלט צודק שיש להקפיד על הסמכת גאולה לתפילה. כוונת הרמב"ם היא שבמקום הצורך ניתן לוותר על כך. דוגמא לכך למדנו בשיטת הגאונים, האומרים כי עדיף להתפלל כרבי יהודה עם הציבור, ויקרא את שמע בברכותיה מאוחר יותר, למרות שיהיה בכך ויתור על סמיכת גאולה לתפילה. כאמור, יתכן והרמב"ם אינו חולק על כך, אלא רק אומר שהאפשרות הזו קיימת (ללא להיכנס לשאלה מתי נכון ליישם אותה).

אפשרות שנייה בדברי הרמב"ם היא שהיא מסכים עם הצעותיהם של רש"י או תר"י. לשיטתם ניתן לברך את ברכות קריאת שמע, והחשוב לענייננו – ברכת גאל ישראל, בנפרד ממצוות קריאת שמע, וכך אכן סומכים גאולה לתפילה. אם הראב"ד מקשה – והרי בתפילת ערבית מוקדמת יש ויתור על סמיכת גאולה לתפילה! רש"י ותר"י עונים שזה לא נכון. סומכים גאולה לתפילה, ורק קוראים קריאת שמע מאוחר יותר.

כיוון זה מסתבר ברמב"ם, שכן הוא מסיים את ההלכה "ובלבד שיקרא קריאת שמע בזמנה". אילו סבר כגאונים, היה ראוי לכתוב מפורשות – ובלבד שיקרא קריאת שמע בברכותיה בזמנה". סביר, אם כן, שהראב"ד סובר כגאונים. לשיטתם אין אפשרות לברך את ברכות קריאת שמע בנפרד מקראית שמע בה יוצאים ידי חובה.

שני הכיוונים הללו מניחים שהרמב"ם מודה כי יש לסמוך גאולה לתפילה גם כאשר מתפללים ערבית לפני השקיעה. לפי הכיוון הראשון הרמב"ם מודה שבשעה זו יש להתפלל את תפילת העמידה בלבד, ואכן תפילה באופן זה הוא מצב של דיעבד. לפי הכיוון השני אכן יש להסמיק גאולה לתפילה על ידי אמירת ברכות קריאת שמע (וברכת גאל ישראל) בסמוך לתפילה.

האחרונים מציעים כיוון שלישי ומפתיע –

קהלת יעקב ברכות סימן ב'²

יש לבאר בדעת הרמב"ם דדין זה דסמיכת גאולה לתפילה אינו אלא בזמן ששניהם רמיין עליו, דכיוון דעכשיו חייב בברכת גאולה ובתפילה, מצווה והגון הוא שיסמוך גאולה לתפילה. אבל כשמתפלל בזמן דליכא עליו חיוב ברכת גאולה, ליכא נמי חיובא דסמיכת גאולה לתפילה. והראיה לזה שהרי תפילת המנחה מתפללין ללא סמיכת גאולה לתפילה ... רק בשחרית וערבית, דאיכא ברכת גאולה, התם הוא דצריכין סמיכת גאולה לתפילה ... וזהו דווקא כשמתפלל בלילה, בזמן דאיכא חיוב דברכת גאולה, ולא כשמתפלל מבעוד יום דאכתי ליכא באותה שעה דין ברכת גאולה

חובת סמיכת הגאולה לתפילה קיימת רק בשעה שיש חובה לומר את שתיהן. פתחנו את היחידה הקודמת במשל שמשלו חכמים את סמיכת גאולה לתפילה לאדם שדפק על דלת הארמון, אך לא היה שם כאשר המלך פתח את הדלת. הקהלת יעקב ממשיך ודן במשמעות משל זה (ומפתח את השאלה אם המשל נועד להעצים את תפקיד הזכרת הגאולה או מקומה של התפילה). לפי תפיסה זו העולה בדברי הרמב"ם, כאשר שתי החובות עומדות בפני האדם, יש לעשותן ברצף מוצלח ונכון. אך אם טרם הגיעה עונת הדפיקה, אין אפשרות לדרוש זאת ממנו.

² בדומה לכך וביתר פלפול מופיע בשאגת אריה סימן ג. ברם נראה שבסופו של דבר הוא דוחה את ההבנה הזו.

- מתוך הזכרת המדרש, טענת הראב"ד כנגדו מובנת ומתבקשת. אם האדם יכול לחכות שעה ולדפוק על הדלת בצורה מסודרת, האם לא יעדיף להמתין?
- אם כך, הוצעו שלוש תשובות לשאלת הראב"ד – האם אין בהקדמת ערבית לפני צאת הכוכבים ויתור על סמיכת גאולה לתפילה?
- כסף משנה – נכון. יש בכך ויתור. הכוונה היא שזו אפשרות שניתן לנצל בשעת הדחק.
 - לפי רש"י ותר"י – אין בכך ויתור. יש להקדים את ברכת "גאל ישראל" ולסומכה לתפילה גם כאשר מקדימים אותה.
 - קהלת יעקב – אין בכך ויתור, מכיוון שאין דין של סמיכת גאולה לתפילה בשעה שאין אפשרות לברך את ברכת הגאולה.

ולסיום – הערה על דינו של תר"י

השו"ע והרמ"א פוסקים כשיטת רש"י ותר"י, שכאשר מתפללים ערבית מבעוד יום, קוראים קריאת שמע בברכותיה ומתפללים. את קריאת שמע משלימים מאוחר יותר (באופנים השונים שהוצגו לעיל). החיסרון הבולט והניכר בשיטה זו הוא שיש בה ויתור על אמירת ברכות קריאת שמע יחד עם מצוות קריאת שמע. שתי שאלות עולות –

- כיצד ניתן לברך את ברכות קריאת שמע לפני זמן קריאת שמע?
 - האם אין חיסרון בקריאת שמע ללא ברכותיה?
- תר"י מביא כמה מדברי גאונים וראשונים בנסיון לגשר על הפער הזה. לעניין השאלה השנייה הוא מצטט שניים מקודמיו –

תלמיד רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף א עמוד א

כתב רב עמרם ז"ל שבשעה שקורא אותה יברך "אשר קדשנו במצוותיו וצונו לקרוא קריאת שמע". ואומר מורי הרב שאין זה נכון, שברכה זו לא מצינו אותה בשום מקום, ולפיכך נראה לו שיותר נכון שיאמר "אהבת עולם" שנתקנה אצלה

מעניין הוא שגם לרב עמרם וגם לרבינו יונה ברור שיברך לפני קריאת שמע. מחלוקתם היא רק איזו ברכה. דיון זה פותח מספר שאלות חשובות לגבי היחס והתפקיד של ברכות קריאת שמע כהכנה ומעטפת לקריאת שמע. בכך נעסוק ביחידה הבאה.

רבנות – שו"ע סימן רלה

לסיכום:

- ביחידה 5 למדנו שניתן להתפלל ערבית לפני השקיעה. בשעה זו טרם ניתן לצאת ידי חובת קריאת שמע מן התורה. ביחידה 6 למדנו על חובת סמיכת גאולה לתפילה, וגם עמדנו על הקשר בין קריאת שמע, הזכרת הגאולה ועמידה לתפילה.
- הראב"ד מציין שלכאורה יש סתירה בין אלו. תפילת ערבית לפני השקיעה תפגע ביכולת להסמיך את הגאולה (ואת מצוות קריאת שמע) לתפילה. מדבריו משמע שבשל שיקול זה, אין להקדים את תפילת ערבית לשקיעה (על אף שמעיקר הדין מותר). הראשונים התמודדו עם הנושא הזה. העלנו שלושה נושאים מרכזיים שעולים בתוך שיקוליהם:
- האם יתכן לצאת ידי חובת קריאת שמע הקודמת לצאת הכוכבים? בירושלמי נאמר שקוראים קריאת שמע לפני תפילת ערבית רק בכדי לעמוד לתפילה מתוך דברי תורה.
 - במידה ואין יוצאים ידי חובת קריאת שמע על ידי קריאתה לפני השקיעה – האם נכון לברך בשעה זו את ברכות קריאת שמע? בשורש שאלה זו עומדות שתי שאלות – 1. האם ברכות קריאת שמע צריכות להיאמר דווקא במסגרת קיום מצוות קריאת שמע? בנושא זה נרחיב עוד ביחידה הבאה. 2. האם סמיכת גאולה לתפילה דורשת לברך את כל ברכות קריאת שמע?
 - במידה ולא יצא ידי חובת קריאת שמע בקריאתה לפני השקיעה, האם יוצא ידי חובת תקנת חז"ל באמירת שלושת הפרשיות כאשר קורא אותן לפני השקיעה, ומענתה מדאורייתא ניתן להסתפק בקריאת פחות מכך?

שיטות הראשונים

שיטות אלו מתחלקות לשתי קבוצות:

1. הסוברים שלא יוצאים ידי חובת קריאת שמע לפני צאת הכוכבים (שיקול א' לעיל מוכרע שאין יוצאים ידי חובה):
 - א. גאונים – מתפלל עמידה בציבור בלבד, אחרי צאת הכוכבים קורא קריאת שמע בברכותיה.
 - לגבי שאלה ב' – לשיטתם אכן אין לברך את ברכות קריאת שמע אם אינו יוצא ידי חובת המצווה בשעה זו. לכאורה ביחס לשאלה ג' – אכן, יש לקרוא את כל קריאת שמע אחרי צאת הכוכבים בלבד.
 - ב. רש"י – קורא קריאת שמע בברכותיה ומתפלל לפני צאת הכוכבים, וקורא קריאת שמע דאורייתא על מיטתו. לגבי שאלה ב' ו-ג' – בהחלט ניתן לקיים את תקנת חז"ל לקרוא את שלושת פרשיות קריאת שמע, בברכותיהן, לפני צאת הכוכבים. לאחר מכן דיו לקיים את המצווה מן התורה לקרוא פרשה אחת בלבד.
 - ג. תר"י – קורא קריאת שמע בברכותיה ומתפלל לפני צאת הכוכבים, וקורא קריאת שמע אחרי צאת הכוכבים לפני שיאכל.
 - לגבי שאלה ב' – בדומה לרש"י, אכן ישנה משמעות לקריאת שמע בברכותיה כתקנת חז"ל כחלק מהתפילה. לגבי שאלה ג' – בשונה מרש"י – אחרי צאת הכוכבים יש לקרוא קריאת שמע שנית במלואה, ולא להסתפק בקריאת שמע שעל המיטה.
 - ד. הצעת הגאונים לחומרה – קורא קריאת שמע בברכותיה ללא שם ומלכות, ועמידה בתורת נדבה, ואחרי צאת הכוכבים מתפלל ערבית כסדרה ביחיד.
 - לכאורה שיטה זו מודה שהיא חומרה, ואיננה מחויבת מצד עיקר הדין. מטרתה היא להחמיר לגבי ב' ו-ג'.
2. הסוברים כי ניתן לצאת ידי חובת קריאת שמע לפני השקיעה: לפי שיטה זו א' מוכרע – יוצא ידי חובה, ממילא גם ב' – ודאי שיברך את ברכות קריאת שמע יחד עם אמירתה, וכן ג' – אין צורך לחזור על קריאת שמע אחרי צאת הכוכבים.
 - ה. ר"ת – לפי רבי יהודה, מבחינת הלכות תפילה היום הבא מתחיל החל מפלג המנחה.
 - ו. רא"ש – סומכים על התנאים הסוברים כי זמן קריאת שמע קודם לצאת הכוכבים.

להלכה: השו"ע והרמ"א מעדיפים את שיטת תר"י, ואת הצעת הגאונים לחומרה לרגילים בפרישות וחסידות בלבד.

שלוש אפשרויות בשיטת הרמב"ם

עתיק ניתן לשוב לרמב"ם, עליו העיר הראב"ד את הערתו. שלוש אפשרויות עלו לפרש את דעתו:

- א. כסף משנה, טורי אבן: אכן, הראב"ד צודק שעדיף להימנע מתפילת ערבית לפני השקיעה. יתכן ולשיטתו נכון יותר לברך את ברכות שמע רק אחרי השקיעה (כשיטת הגאונים).
- ב. כשיטת רש"י ותר"י – סומכים גאולה לתפילה, ויצא ידי חובת קריאת שמע מאוחר יותר (על המיטה, או בנפרד, בהתאמה).
- ג. קהלת יעקב – אין דרישה של סמיכת גאולה לתפילה אם בשעה זו לא ניתן לקיים את מצוות קריאת שמע ולברך את ברכותיה.

כאמור, יש שני פנים לברכות קריאת שמע – א. ברכות המכניות לתפילה. בפן זה עסקנו ביחידה הקודמת וביחידה שזה עתה סיימנו. ב. כשמן – ברכות המהוות מעטפת לקריאת שמע. בפן זה תעסוק היחידה הבאה.